

9-54

*Մեծագույն
պրոֆ. Բ. Խոսրովյանի
հետազոտություններ
Հ. Բ. Խոսրովյան*

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԴՐԱՍՏԱՄԱՏ ԿԱՆԱՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ
ՈԱԶՄԱԿԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Էդիտա Գագիկի Գզոյան

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆՂԱՄԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ
ԱԶԳԵՐԻ ԼԻԳԱՅԻՆ 1920-1921 ԹԹ.

ԻԳ.00.04 - «Միջազգային հարաբերություններ» մասնագիտությամբ
պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսության

Սեղմագիր

Երևան- 2011

42-4

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում:

- Գիտական ղեկավար՝ պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Է. Ա. Զոհրաբյան
- Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ պատմական գիտությունների դոկտոր Վ.Յ. Վիրաբյան
պատմական գիտությունների թեկնածու Մ. Տ. Հակոբյան
- Առաջատար կազմակերպություն՝ Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2011թ. դեկտեմբերի 28-ին ժամը 15:00, ՀՀ Պաշտպանության Նախարարության Դրաստամատ Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտում գործող ՀՀ ԲՈՅ-ի 056 մասնագիտական խորհրդում:

Հասցեն՝ ՀՀ, 0037 Երևան, Կ. Ուլենցու փողոց 56/6:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2011 թ. նոյեմբերի 25-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար՝

Պատմական գիտությունների դոկտոր Պ. Ա. Զոբանյան

ԱՏԵՆԱՒՃՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԻՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: Մերօրյա պատմագիտությունը լայն հնարավորություններ է ստեղծում պատմության նորովի և անաչառ ուսումնասիրության համար: Թոթափելով անցյալի գաղափարական լուծը, անցնելով անկախությունից հետո սկսված մերժողականության և ժխտողականության վայրիվերումներով լի փորձաշրջանը՝ վերջապես հնարավորություն է ստեղծվել ուսումնասիրել, բացահայտել և բարձրաձայնել պատմական ճշմարտությունը: Պատմական ճշմարտության բացահայտումը հատկապես կարևոր է հայ ժողովրդի համար, որը դեռևս կանգնած է պատմական անցյալից եկած մի շարք խնդիրների լուծման, ինչպես նաև ժամանակակից մարտահրավերներին դիմակայելու անհրաժեշտության առջև: Ատենախոսության թեման արդիական է և ունի ոչ միայն գիտական, այլև քաղաքական նշանակություն: Ժամանակակից միջազգային հարաբերությունները խարսխված են նաև այն սկզբունքների վրա, որոնք մշակվել են դեռ առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո, ուստի անցյալի, և մասնավորապես Ազգերի լիգայի պատմության ուսումնասիրությունը կարող է բավական արդյունավետ և ուսանելի լինել մեր օրերի համար: Հայաստանի Հանրապետությունն այսօր ձգտում է ինտեգրվել միջազգային հանրությանը և դառնալ մի շարք միջազգային կազմակերպությունների լիիրավ անդամ: Եվ այս առումով շատ կարևոր է, որպեսզի այդ ուղղությամբ իրականացվող քաղաքականության մշակման համար հաշվի առնվի անցյալի փորձը: Հետևաբար, առաջին միջազգային կազմակերպության հետ Հայաստանի առաջին հանրապետության առնչությունները կարող են ուղեցույց հանդիսանալ մի շարք հարցերում:

Ատենախոսության մեջ ուսումնասիրվել է Ազգերի լիգային Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության խնդիրը: Աշխատությունը կարելի է համարել գիտական նորույթ, քանի որ մինչև այսօր պատմագիտության կողմից նման փորձեր չեն արվել և թեմային վերաբերող ամբողջական աշխատություն չկա: Կան շատ քիչ թվով աշխատություններ, որոնք այս կամ այն չափով անդրադարձել են ատենախոսության թեմային

վերաբերող առանձին փոքր հիմնահարցերի, սակայն դրանք հիմնականում զուտ տեղեկատվական բնույթ են կրում և կրկնում են միևնույն նյութը: Ատենախոսության համար օգտագործվել են հիմնականում չուսումնասիրված արխիվային փաստաթղթեր՝ Ազգերի լիգայի արխիվից (Ժնև, Շվեյցարիա): Բերված նյութերը լիովին նոր լույս են սփռում շուրջ 90 տարվա վաղեմության դեպքերի վրա, վեր հանում հայոց պատմության՝ առ այսօր անհայտ դրվագներ և էջեր:

ՌԻՍՈՒՄԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ՈՒ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ:
Նախաձեռնելով թեմայի ուսումնասիրությունը՝ մենք նպատակ էինք դրել ներկայացնել և լուսաբանել հետևյալ հարցերը.

1. Հայաստանի մանդատի հարցի քննարկումները Ազգերի լիգայում:
2. Ազգերի լիգային Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության պատմությունը, դրա շարժառիթները և հիմքերը:
3. Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության մերժման պատճառները:
4. Բրյուսելի միջազգային ֆինանսական կոնֆերանսին Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությունը, կոնֆերանսի արդյունքները, դրանց կարևորությունն ու նշանակությունը Հայաստանի Հանրապետության համար:
5. Թուրք-հայկական պատերազմի շուրջ քննարկումները Ազգերի լիգայում, և պատերազմի հնարավոր ազդեցությունը Հայաստանի Հանրապետության անդամության հարցի լուծման վրա:
6. Հայկական խնդրի ուղղությամբ Ազգերի լիգայի ձեռնարկած քայլերն ու դրանց դրդապատճառները Վեհաժողովի առաջին նստաշրջանի ավարտից հետո (1920 թ. դեկտեմբեր – 1921 թ. փետրվար):

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹԸ: Կատարված աշխատանքի գիտական նորույթը կարելի է արժևորել հետևյալ առումներով.

ա) Հենվելով Ազգերի լիգայում Հայաստանի անդամակցության խնդրի դիտարկման, դրա հետ կապված փաստերի և նյութերի ուսումնասիրության վրա՝ ապացուցվել է Հայաստանի հանրապետության անդամակցության մերժման հիմնական պատճառը. այն է՝ խորհրդային Ռուսաստանի դերը և խորհրդային կարգերի հաստատումը Հայաստանում:

բ) Աշխատանքում առաջին անգամ հայ պատմագիտության մեջ դիտարկվել և ուսումնասիրվել են Հայաստանի մանդատի հարցը մասնավոր ընկերության միջոցով լուծելու Ազգերի լիգայի ձեռնարկած քայլերի մասին նյութերը, նշյալ ուղղությամբ Ազգերի լիգայի Քարտուղարության Իրավական բաժնի կողմից մշակված նախագիծը:

գ) Աշխատանքում հայ պատմագիտության մեջ առաջին անգամ քննարկվել և ուսումնասիրվել է նաև Ազգերի լիգայի կողմից կազմակերպված Բրյուսելի միջազգային ֆինանսական կոնֆերանսի աշխատանքներին Հայաստանի Հանրապետության մասնակցության փաստը:

դ) Բերված նյութերի հիման վրա կատարվել է պատմագրության մեջ առկա տվյալների վերագնահատում, որի արդյունքում բացահայտվել են նույնիսկ լիովին հակասական տվյալներ: Օրինակ, մինչև այժմ մեր պատմագիտության մեջ նշվում էր, որ Ազգերի լիգան թույլատրել է Հայաստանի Հանրապետությանը մասնակցել իր տեխնիկական հանձնաժողովների աշխատանքներին, սակայն արխիվային նյութերի և Ազգերի լիգայի Վեհաժողովի և խորհրդի միստերի արձանագրությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ իրականում Հայաստանին թույլ չեն տվել մասնակցել վերոնշյալ հանձնաժողովների աշխատանքներին: Մեկ այլ օրինակ, մինչև այժմ մենք գիտեինք, որ Ազգերի լիգային անդամության վերաբերյալ Ադրբեջանի դիմումը նույնպես ընդունվել ու քննարկվել է անդամակցության հարցերի համար ստեղծված հատուկ հանձնաժողովի կողմից, և, դեռ ավելին, իբր Ադրբեջանին ևս թույլ են տվել մասնակցել Ազգերի լիգայի տեխնիկական կազմակերպությունների աշխատանքներին: Մինչդեռ, վեր է հանվել, որ Ադրբեջանի դիմումը հենց սկզբից մերժվել է և ընդունելության վերաբերյալ բացասական կարծիքով ներկայացվել է Ազգերի լիգայի Վեհաժողովի քվեարկությամբ: Մեր պատմագիտության այս թերացումները թույլ են տալիս ադրբեջանական կողմին պնդել, որ Ազգերի լիգան նույնիսկ ընդունել է, որ Լեռնային Ղարաբաղը հանդիսանում է Ադրբեջանի անբաժան մաս, և այս տեղեկատվությունը տեղադրված է ադրբեջանական պաշտոնական տեղեկատվական կայքերում: Ճշմարտության բացահայտումը թույլ կտա պայքարել հանուն մեր ազգային

շահերի իրականացման:

ե) Ուսումնասիրվել և հերքվել է պատմագիտության մեջ առկա այն թեզը, համաձայն որի Թուրքիան և, մասնավորապես, 1920 թ. թուրք-հայկական պատերազմը վճռորոշ դեր են ունեցել Ազգերի լիգայում Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության մերժման հարցում:

զ) Վերլուծվել են անդամակցության հարցից դեպի «ազգային օջախ»-ի գաղափարին անցման պատմաքաղաքական հիմքերն ու պատճառները:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: Ատենախոսությունը գրելիս աշխատել ենք զերծ մնալ գաղափարական, ինչպես նաև ազգային կապանքներից՝ փորձելով ներկայացնել լոկ պատմական ճշմարտությունը, որն էլ ընդունվել է որպես միակ հնարավոր տարբերակ: Փորձել ենք լինել օբյեկտիվ, պատմական փաստերի ներքո ներկայացնել իրադարձություններն ու դեպքերը, զերծ մնալ հուզականությունից և ավելորդ քննադատությունից: Աշխատանքի մեջ նյութերի հիմնական մասը կազմում են սկզբնաղբյուրները, որոնց հանդեպ դրսևորվել է վերլուծական մոտեցում:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐԸ: Ատենախոսության շարադրանքը ներառում է 1920 թ. մարտից մինչև 1921 թ. փետրվարի վերջն ընկած ժամանակահատվածը: Թեև ուսումնասիրության բուն թեման ընդգրկում է ավելի կարճ ժամանակաշրջան, սակայն դիտարկվող հիմնահարցերը ճիշտ հասկանալու համար անհրաժեշտ էր գտնել դրանց առաջացման նախադրյալներն ու հիմքերը ու հետևել վերջիններիս զարգացման ուղղություններին՝ հասնելով որոշակի հանգուցալուծման: Ուստի թեման ընդլայնել է ինչպես իր ժամանակագրական, այնպես էլ ուսումնասիրվող հիմնահարցերի շրջանակը:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ: Ատենախոսությունը կարող է օգտագործվել ուսումնասիրողների լայն շրջանակի կողմից: Այն հատկապես կարևոր կլինի Հայաստանի առաջին հանրապետության արտաքին քաղաքականությամբ, ինչպես նաև միջազգային հարաբերությունների և միջազգային կազմակերպությունների ուսումնասիրությամբ զբաղվողների համար: Թեման կարող է ներառվել

միջազգային իրավունքի, միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետների առանձին դասընթացներում: Աշխատանքը կարող է հետաքրքրել նաև ընթերցասեր լայն հասարակությանը, ինչպես նաև՝ Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականությունն ուսումնասիրողներին և մշակողներին:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՍԿԶԲՆԱԴԲՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ: Թեմայի ուսումնասիրության համար օգտագործվել են մեծ թվով նյութեր, որոնք պայմանականորեն կարելի է բաժանել մի քանի խմբի: Առաջինն արխիվային սկզբնաղբյուրներն են, որոնց մեջ գլխավոր տեղը զբաղեցնում են Ազգերի լիգայի արխիվի նյութերը (ԺՆԱ, Շվեյցարիա)¹, որոնց զգալի մասը շրջանառության մեջ է դրվում առաջին անգամ: Ազգերի լիգայի արխիվային նյութերն ընդգրկում են տևական մի ժամանակաշրջան՝ 1920-1929 թվականը, և պարունակում են իրենց կարևորությամբ բացառիկ տեղեկություններ: Բերված նյութերը հնարավորություն են տվել անաչառ, բազմակողմանի և ամենակարևորը՝ ամբողջությամբ ներկայացնել ուսումնասիրվող նյութը: Աշխատանքում օգտագործվել են նաև ՀՀ Ազգային արխիվի նյութերը, որոնց շարքում իրենց կարևորությամբ առանձնանում են ֆոնդ 430-ը, որտեղ պահպանված են Ազգերի լիգային և Հայաստանին վերաբերող նյութերը, և ֆոնդ 412-ը, որտեղ գետեղված են Հայկական ազգային պատվիրակության անդամ Արշակ Սաֆրաստյանի նյութերը:

Երկրորդ խմբի մեջ են մտնում հրատարակված տպագիր սկզբնաղբյուրները՝ փաստաթղթերի ժողովածուներ², տպագիր մամուլ³: Աշխատանքի ուսումնասիրության համար կարևոր նշանակություն է ունեցել հատկապես Յուրի Բարսեղովի «Геноцид армян: ответственность Турции и обязательства мирового сообщества. Документы и комментарий»

¹ League of Nations Archives and Historical Collections Section, United Nations Library, Geneva (այսուհետև՝ LNA), Class. 11, dossier 3421.

² Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923թթ.), Եր. 1972թ., The League of Nations and Armenia, Beirut 1993, Pamphlets League of Nations and Armenia, Geneva 1924.

³ Ատենախոսության համար օգտագործված տպագիր մամուլի ցանկը տե՛ս օգտագործված աղբյուրների և գրականության ցանկում:

աշխատությունը⁴: Հեղինակն իր աշխատանքի առաջին հատորում ներկայացրել է Ազգերի լիգային և Հայաստանին վերաբերող բազմաթիվ փաստաթղթեր: Նյութեր կան նաև Հայաստանի նկատմամբ Դաշնակիցների և ԱՄՆ-ի որդեգրած քաղաքականության մասին:

Երրորդ խումբը կազմում է պատմագիտական բազմալեզու գրականությունը:

Նախ պետք է նշել, որ ուսումնասիրվող թեմայի վերաբերյալ մեկ ամբողջական ուսումնասիրություն չկա: Հրապարակի վրա կան մի քանի աշխատանքներ, որոնք ինչ-որ չափով անդրադարձել են ուսումնասիրվող նյութին, որոնք ներգրավվել են թեմայի լուսաբանման մեջ: Ազգերի լիգայի և Հայաստանի միջև հարաբերությունները քննարկվել են Ա. Եսայանի կողմից: Հեղինակն իր «Հայկական հարցը և միջազգային դիվանագիտությունը»⁵ գրքում խոսում է Ազգերի լիգային Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության, ԱՄՆ կողմից Հայաստանի մանդատի ընդունման և թուրք-հայկական պատերազմում Ազգերի լիգայի խաղացած դերի մասին: Թեև Ա. Եսայանն իր աշխատանքում ընդգրկել է հարցերի լայն շրջանակ, սակայն գիրքը գրվել է խորհրդային տարիներին և օգտագործվել են միայն այն նյութերը, որոնք պետք է ոչ միայն չհակասեին խորհրդային գաղափարախոսությանը, այլ նպաստեին վերջինիս տարածմանը: Ա. Եսայանի գիրքն ունի հստակ հակաարևմտյան կողմնորոշում, ինչը մեծապես խաթարում է աշխատանքի օբյեկտիվությունը և անաչառությունը:

Ժամանակակից հեղինակներից թեմային անդրադարձել է դոկտոր Վանիկ Վիրաբյանը, որն իր «Հայաստանի Հանրապետությունը 1918-1920 թթ. կառավարության ռազմաքաղաքական գործունեությունը և կուսակցությունները» գրքում որոշակիորեն անդրադարձել է Ազգերի լիգային՝ Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության խնդրին, նաև՝ թուրք-հայկական պատերազմի վերաբերյալ քննարկումներին:

Ուսումնասիրվող նյութի որոշ հարցերի մասին է խոսում նաև Գայանե

⁴ Ю. Барсегов, Геноцид армян: ответственность Турции и обязательства мирового сообщества. Документы и комментарий, том 1, М. 2002.

⁵ Ա. Եսայան, Հայկական հարցը և միջազգային դիվանագիտությունը, Եր. 1965թ.:

Մախմուրյանը, որի գիրքը թեև վերնագրված է «Лига Наций, Армянский вопрос и Республика Армения»⁶, սակայն աշխատությունն ավելի հանգամանորեն ներկայացնում է հայկական հարցում մեծ տերությունների, և հատկապես Մեծ Բրիտանիայի քաղաքականությունը: Ազգերի լիգայի հետ կապված Գ. Մախմուրյանը որոշակիորեն անդրադարձել է Ազգերի լիգային առաջարկված Հայաստանի մանդատի խնդրին, և այնուհետև հիմնականում ուսումնասիրել է մեծ պետությունների քաղաքականությունը հայկական հարցում, խոսել Ազգերի լիգայի ստեղծման, միջազգային հարաբերություններում վերջինիս դերի մասին: Հեղինակը հպանցիկ անդրադարձել է Ազգերի լիգային Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության հարցին:

Դեպքերին մասնակից և ակնատես հեղինակներից որոշ տեղեկություններ հնարավոր եղավ գտնել Վահան Փափազյանի «Իմ յուշերը»⁷ գրքի երրորդ հատորում, որտեղ հեղինակն անդրադարձել էր Ազգերի լիգային ներկայացված Հայաստանի մանդատի նախագծին, ինչպես նաև Շվեյցարիայի և Անգլիայի հայանպաստ շրջանակների կողմից մշակված մանդատի նախագծերին: Առանձին էջերում հեղինակը խոսել է Ազգերի լիգային և Հայաստանին վերաբերող այլ հարցերի շուրջ: Ազգերի լիգայի և Հայաստանի առնչություններին զարմանալիորեն քիչ է անդրադարձել նաև դեպքերի անմիջական մասնակից, Փարիզի հաշտության կոնֆերանսի հայկական պատվիրակության նախագահ Ավ. Սիարոնյանը, ով ՀՀ կառավարության անունից իրականացնում էր կապը Ազգերի լիգայի հետ: Ավ. Սիարոնյանի «Սարդարապատից մինչև Սևր և Լոզան (քաղաքական օրագիր 1919-1927)»⁸ գրքի միայն մի քանի էջերն են նվիրված Ազգերի լիգայի առանձին գործիչների և ներկայացուցիչների հետ հայկական կողմի հանդիպումներին և բանակցություններին:

Թուրք-հայկական պատերազմում Ազգերի լիգայի խաղացած դերին

⁶ Г. Махмуриян, Лига Наций, Армянский вопрос и Республика Армения, Ер. 1999.

⁷ Վ. Փափազյան, Իմ յուշեր, հատոր 3, Գաիիրի 1957թ.:

⁸ Ավ. Սիարոնյան, Սարդարապատից մինչև Սևր և Լոզան, (քաղաքական օրագիր 1919-1927), Երևան 2001թ.:

է անդրադարձել պրոֆ. Է. Չոհրաբյանը⁹: Յեղիմակն իր «Թուրք-հայկական պատերազմը և տերությունները» գրքում խոսում է պատերազմի օրերին հայկական կառավարության կողմից Ազգերի լիգային ուղղված կոչերի, ինչպես նաև վերջինիս ձեռնարկած քայլերի մասին, բացատրում է Հայաստանի հանդեպ լիգայի որդեգրած քաղաքականության հիմքերը:

Ազգերի լիգայի և Հայաստանի հարաբերությունների հարցերին անդրադարձել են նաև մի շարք օտարերկրյա հեղինակներ: Ազգերի լիգային ՀՀ անդամակցության հարցը լայնորեն լուսաբանվել է Անդրե Մանդելշտամի «La Socie'te' des Nations et les Puissances devant le Proble'm Armenie'nné» գրքում¹⁰: Ա. Մանդելշտամն անդրադարձել է Ազգերի լիգային ՀՀ անդամության մերժման հարցում Ազգերի լիգայի կանոնադրության 10-րդ հոդվածի դերին, բացատրել հոդվածի բովանդակության իրավական կողմն ու դրանից բխող հնարավոր իրավական հետևանքները՝ գնահատելով 10-րդ հոդվածի դերը Հայաստանի անդամության հարցում: Ազգերի լիգայի և Հայաստանի հարաբերություններին է անդրադարձել նաև Ռիչարդ Հովհաննիսյանը «The Republic of Armenia» գրքում: Յեղիմակը գրքի երրորդ և չորրորդ հատորներում ներկայացրել է Հայաստանի մանդատը Ազգերի լիգայի կողմից ընդունման հարցը, քննարկել դաշնակիցների կողմից Հայաստանի մանդատն Ազգերի լիգային առաջարկելու դրդապատճառներն ու հիմքերը¹¹: Յեղիմակն իրավագիտորեն մատնանշում է Հայաստանի մանդատը Ազգերի լիգային առաջարկելու Գերագույն խորհրդի որոշման անհեռանկարությունը, ինչպես նաև այդ ձեռնարկի ծախսողման պատճառները: Գրքի չորրորդ հատորում Ռիչարդ Հովհաննիսյանն անդրադարձել է Ազգերի լիգային Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության հարցին, ինչպես նաև՝ հայ-թուրքական պատերազմին ու դրա հնարավոր ազդեցությանը Ազգերի լիգայում Հայաստանի ընդունելության հարցի վրա¹²: Յեղիմակը որպես

⁹ Է. Չոհրաբյան, Թուրք-հայկական պատերազմը և տերությունները, Եր. 1997թ.:

¹⁰ A. Mandelstam, La Socie'te' des Nations et les Puissances devant le proble'm Armenie'nné, Beirut 1957.

¹¹ R. Hovannisian, The Republic of Armenia, Volume III (from London to Sevres. February-August, 1920), London, 1996.

¹² R. Hovannisian, The Republic of Armenia, Volume IV (between crescent and sickle: partition and sovietization), London, 1996.

Ազգերի լիգային Հայաստանի անդամակցության մերժման պատճառ է մատնանշում թուրք-հայկական պատերազմը և դրա հետ պայմանավորված կազմակերպության կանոնադրության 10-րդ հոդվածը կիրառելու Ազգերի լիգայի անդամ-պետությունների մտավախությունը:

Խնդրո առարկային անդրադարձել են նաև մի շարք ռուս հեղինակներ, որոնցից պետք է ընդգծել Ա. Սաբանին¹³: Թեև հեղինակի գիրքը հիմնականում վերաբերում է Ազգերի լիգայի և խորհրդային Ռուսաստանի միջև հարաբերություններին, սակայն այնտեղ բավական մանրակրկիտ ներկայացված են նաև նախկին Ռուսական կայսրության մաս կազմած երկրների հետ Ազգերի լիգայի հարաբերությունները, որոնց շարքում էր նաև Հայաստանը: Յեղիմակը շատ ճիշտ նկատել և ներկայացրել է խորհրդային Ռուսաստանի դերը բալթյան ու կովկասյան երկրների՝ Ազգերի լիգային անդամակցության հարցում:

ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՉԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: Ատենախոսությունը քննարկվել և դրական կարծիքով հրապարակային պաշտպանության է երաշխավորվել ԵՊՀ Միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության ամբիոնում: Ատենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլված են Հայաստանի գրախոսվող ամսագրերում հրապարակված 8, ինչպես նաև՝ Մեծ Բրիտանիայի Բրադֆորդի համալսարանում հրատարակվող Central and Eastern European Review գրախոսվող ամսագրում հրապարակված 3 հոդվածներում:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ԵՎ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացությունից և օգտագործված աղբյուրների և գրականության ցանկից: Առաջին գլուխը նվիրված է Ազգերի լիգայում Հայաստանի մանդատի խնդրին, ուսումնասիրված են մանդատի մերժման հիմքերն ու պատճառները, վերլուծված է մերժման օրինականությունը: Երկրորդ գլխում դիտարկված է Ազգերի լիգային Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության գործընթացը, քննարկված են անդամության մերժման պատճառները, ինչպես

¹³ А. Сабанин, Россия и Лига Наций 1920-21-22 гг., М. 1924

նակ՝ Ազգերի լիգայի կողմից կազմակերպված Բրյուսելի միջազգային ֆինանսական կոնֆերանսին Հայաստանի Հանրապետության մասնակցության խնդիրը: Երրորդ գլուխը նվիրված է թուրք-հայկական պատերազմի շուրջ Ազգերի լիգայում տեղի ունեցած քննարկումներին, պատերազմը դադարեցնելու ուղղությամբ կազմակերպության ձեռնարկած քայլերին, ինչպես նաև ներկայացված են պատերազմի ավարտից հետո հայկական խնդրի ուղղությամբ Ազգերի լիգայի իրականացրած քայլերն ու որդեգրած քաղաքականությունը:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅԱՆ մեջ հիմնավորված է թեմայի արդիականությունը, նպատակն ու խնդիրները, ցույց է տրված աշխատանքի գիտական նորույթը, կատարված է հիմնախնդրի սկզբնաղբյուրների և առկա գիտական գրականության տեսություն:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԽԸ՝ «Հայաստանի մանդատի հարցը և Ազգերի լիգան», բաղկացած է երկու ենթագլուխներից: Առաջին ենթագլխում, որը վերնագրված է «Հայաստանի մանդատի հարցի քննարկումները Ազգերի լիգայում 1920 թ. մարտ-ապրիլ ամիսներին», քննարկվում է Հայաստանի մանդատը Ազգերի լիգային փոխանցելու Գերագույն Խորհրդի փորձը, մանրամասնվում են Հայաստանի մանդատի վերաբերյալ քննարկումները Ազգերի լիգայի խորհրդում, մանդատի ընդունման մերժման հիմքերն ու պատճառները: 1919 թ. հունվարի 30-ին Փարիզում Հաշտության վեհաժողովում որոշում էր ընդունվել, որ Փարիզի վեհաժողովը թուրքական կայսրության որոշ տարածքներ, այդ թվում նաև Հայաստանը, դնելու է առանձին պետությունների հովանավորության ներքո, որոնք պետք է գործեին որպես Ազգերի լիգայի մանդատարներ: Իսկ մանդատի գաղափարն իր իրավական ձևակերպումն էր ստացել Ազգերի լիգայի կանոնադրության 22-րդ հոդվածում, որը ասում էր. «Բոլոր այն գաղութների և տարածքների ժողովուրդների բարեկեցությունը և զարգացումը, որոնք վերջին պատերազմի արդյունքում դադարել են մնալ նախկինում իրենց կառավարած պետությունների իշխանության ներքո և որոնք չեն կարող ինքնուրույն ղեկավարվել ստեղծված ծանր պայմաններում, հանդիսանում է քաղաքակրթության նպատակը»: Որպես այս սկզբունքի լավագույն կիրառում

մատնանշվում էր տվյալ ժողովրդի նկատմամբ մանդատի (խնամակալության) հաստատումը որևէ պետության կողմից, որն իր ռեսուրսների, փորձի և աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ կարող էր իր վրա վերցնել այդ պատասխանատվությունը, ինչն իրականացվելու էր Ազգերի լիգայի անունից: Եվ քանի որ առկա էին մի շարք տարբերություններ ժողովուրդների զարգացման աստիճանի, տարածքների աշխարհագրական դիրքի, տնտեսական վիճակի և այլ հարցերում, մտցվեց մանդատի բնույթի տարբերակում: Ըստ դրա՝ մանդատները բաժանվեցին 3 տեսակի՝ A, B և C: A տեսակի մանդատի մեջ մտան նաև Թուրքահայաստանը և Կիլիկիան: A տեսակի մանդատի բնույթը հետևյալն էր. «Որոշ համայնքներ, որոնք նախկինում պատկանում էին թուրքական կայսրությանը, հասել են զարգացման այնպիսի աստիճանի, երբ նրանց գոյությունը որպես անկախ ժողովրդի կարող է պայմանականորեն ճանաչվել: Սակայն, քանի դեռ նրանք ի վիճակի չեն ինքնուրույն կառավարվելու ստեղծված դժվարին պայմաններում, այդ իսկ պատճառով մանդատար պետության խորհուրդները և աջակցությունը պետք է տրամադրվի վերջիններիս մինչև ի վիճակի կլինեն ինքնուրույն կառավարվելու»: Հենց 22-րդ հոդվածի հիմքի վրա էլ տեղի ունեցան Հայաստանի մանդատի վերաբերյալ քննարկումներն Ազգերի լիգայում:

1920 թ. մարտի 12-ին լորդ Քերզոնը Գերագույն խորհուրդի անունից դիմում է Ազգերի լիգային՝ Հայաստանի ապագայի հարցը Ազգերի լիգայի հովանու տակ դնելու խնդրանքով: Հեռագրում ոչ մի տեղեկություն չկար Հայաստանի սահմանների մասին, ինչը հենց սկզբից անիրական էր դարձնում հարցի լուծումը¹⁴: Ի՞նչ սահմաններ էր պաշտպանելու Ազգերի լիգան, ո՞ր հողերի վրա էր տարածվելու վերջինիս մանդատը: Հարցեր, որոնք պատասխաններ չունեին: Հարցական վիճակում էր նաև նյութական աջակցության խնդիրը: Ակնհայտ էր, որ Հայաստանի մանդատը ընդունելու

¹⁴ Տե՛ս League of Nations Archives and Historical Collections Section, United Nations Library, Geneva (այսուհետև՝ LNA) V Memorandum pre'sente' par le Secre'taire Ge'ne'ral de la Socie'te' des Nations a' la Premiere' Assemblee' (Doc. N56, p. 3):

պարագայում Ազգերի լիգան պետք է նյութապես աջակցեր վերջինիս: Մինչդեռ Ազգերի լիգան, լինելով նորաստեղծ կառույց, չուներ ֆինանսներ, ինչպես նաև՝ միասնական զինված ուժեր: Առանց այս երկու կարևորագույն գործոնի դժվար էր պատկերացնել, թե Ազգերի լիգան ինչպես կարող էր օգնել Հայաստանին:

Գերագույն խորհուրդի այս ձեռնարկումը, սակայն, հենց սկզբից դատապարտված էր անհաջողության, քանի որ, նախ, հակասում էր Ազգերի լիգայի Կանոնադրությանը, որն ոչ միայն չէր ենթադրում մանդատի ընդունումը Ազգերի լիգայի կողմից, այլև վերջինիս վերապահում էր լուկ վերահսկողական գործառույթներ, իսկ, երկրորդ, այն երկրները, որոնք արդեն իսկ հրաժարվել էին ընդունել Հայաստանի մանդատը, միաժամանակ նաև Ազգերի լիգայի անդամներ էին:

Գերագույն խորհրդի առաջարկը բավական մեծ դժգոհություն է առաջացնում Ազգերի լիգայում, որը Հայաստանի մանդատի հարցով մի շարք խորհրդակցություններ է անցկացնում դաշնակիցների համընթացողվի հետ, որը լիազորված էր նախապատրաստել Թուրքիայի հետ պայմանագիրը, ինչպես նաև հայկական միացյալ պատվիրակության հետ: Չնայած այս քայլի անհեռանկարության՝ հայկական կողմը բավական զոհ էր հայկական հարցին՝ Ազգերի լիգայի միջամտությունից: Հայկական միացյալ պատվիրակությունը կազմում և Ազգերի լիգային է ներկայացնում Հայաստանի մանդատի վերաբերյալ մի հուշագիր, որտեղ մատնանշված էին մանդատի հարցի լուծման հայկական տարբերակները և տեղեկություններ Հայաստանի տնտեսական, ռազմական և ֆինանսական վիճակի մասին: Հայկական կողմը մանդատի հետ կապված Ազգերի լիգային էր ներկայացրել նաև քաղաքացիական և ռազմական աջակցության երկու նախագիծ: Որ հայկական պահանջները բավական չափավոր էին և ցանկության դեպքում իրականանալի, վկայում է հենց Մեծ Բրիտանիայի ներկայացուցիչ Ռոբերտ Վանգիտարի՝ Երիկ Դրամմոնդին ուղղված նամակը. «Հայերը ավելի քիչ են պահանջում, քան մենք սպասում էինք: Նրանց պահանջները բավական

չափավոր են»¹⁵: Սակայն, նույնիսկ այս համեստ պահանջներին վիճակված չէր իրականանալ:

Հայաստանի հանդեպ մանդատ ստանձնելու հարցն Ազգերի լիգայում անցավ ընթացակարգային բոլոր փուլերը: Հարցը քննարկվեց նախ կազմակերպության Իրավական բաժնում: Ուսումնասիրելով խնդիրը կազմակերպության Իրաքական բաժնին առաջարկում էր Ազգերի լիգային հանդես գալ որպես միջնորդ կամ կազմակերպիչ: Վերջինիս, իհարկե, կվերապահվեր որոշակի քայլեր ձեռնարկելու, որոշումներ կայացնելու կամ որոշ վեճեր լուծելու իրավունք, սակայն գլխավորը լինելու էր բարոյական աջակցությունը Հայաստանին: Իրավական բաժնին առաջարկում էր նաև Ազգերի լիգային հանդես գալ որպես միջնորդ՝ Հայաստանին օգնելու նպատակով ստեղծելով ֆինանսական մի կառույց՝ «Հայկական բանկ»: Վերջինս իր գործունեությունը պետք է իրականացներ ԱՄՆ բանկային կառույցների աջակցությամբ: Իրավական բաժնը գտնում էր, որ Ազգերի լիգան կարող էր նաև կապող օղակ հանդիսանալ Հայաստանի (նաև Կովկասյան հանրապետությունների) և Ամերիկայի միջև: Իրավական բաժնի հիմնական եզրակացությունը հետևյալն էր. «Փորձել ստեղծել Հայաստան (կազմակերպել Հայաստանի օգնությունը) առանց ԱՄՆ-ի պաշտոնական և մասնավոր ընկերությունների, նշանակում է թմրեցնել Հայաստանի օգնության հարցը: Ամեն դեպքում պետք է ջանքեր գործադրել Ամերիկային՝ հայկական հարցի լուծման մեջ ներգրավելու ուղղությամբ, իսկ վերջինիս մերժման դեպքում՝ Ազգերի լիգային հեռու պահել հայկական գործերից»¹⁶:

Նախապատրաստական ծավալուն աշխատանքներից հետո Հայաստանի մանդատի ընդունման հարցը քննարկվեց Ազգերի Լիգայի խորհրդի չորրորդ նստաշրջանի ընթացքում, որը գումարվեց 1920 թ. ապրիլի 10-11-ը Փարիզում: Խորհրդի որոշմամբ Մեծ Բրիտանիայի ներկայացուցիչ Ֆիշերը նախապատրաստում է մի զեկույց՝ «Հայաստանի ապագա կարգավիճակը» խորագրով: Ձեկույցն ընդգծում էր, որ ազատության,

¹⁵ LNA Class. 11, dossier 3421, doc. 3567.

¹⁶ Նույն տեղում:

անկախության և պաշտպանվածության հիմքի վրա հայկական անկախ պետության ստեղծումը հանդիսանում է քաղաքակիրթ աշխարհի նպատակը և ցանկությունը և որի իրականացման լավագույն ձևը Հայաստանի մանդատի ընդունումն է որևէ զարգացած պետության կողմից՝ Ազգերի Լիգայի հովանու ներքո: Միևնույն ժամանակ զեկույցը մի շարք հարցեր էր բարձրացնում՝ կապված այն միջոցների հետ, որոնք Գերագույն Խորհուրդը պատրաստվում էր կիրառել Հայաստանին օգնելու հարցում: Դրանք վերաբերում էին ֆինանսական օգնության խնդրին, թուրքական օկուպացիայից հայկական տարածքների ազատագրման, ինչպես նաև դեպի ծով ելք ունենալու պահանջներին: Ձեկույցը նշում էր նաև, որ Ազգերի լիգան պետություն չէ, չունի ֆինանսական և ռազմական միջոցներ, ինչը խիստ անհրաժեշտ էր Հայաստանի մանդատն իրականացնելու համար: Թեև Ազգերի լիգան ակնհայտորեն չէր մերժում Գերագույն խորհրդի առաջարկը, սակայն պատասխաններ էր ակնկալում բարձրացված հարցերի վերաբերյալ, որոնց լուծման դեպքում Ազգերի լիգան պատրաստ էր ոչ պաշտոնական հանդիպումներ կազմակերպելու իր անդամների հետ՝ մանդատար-պետություն գտնելու համար: Նշյալ զեկույցը որպես պատասխան ուղարկվում է Գերագույն խորհուրդ, որը խնդրին անդրադառնում է Սան-Ռեմոյի կոնֆերանսի ընթացքում: 1920 թ. ապրիլի 26-ին Գերագույն խորհուրդը իր և Ազգերի լիգայի անունից ճեպագիր է հղում ԱՄՆ նախագահ Վուդրո Վիլսոնին՝ կոչ անելով ընդունել Հայաստանի մանդատը:

Քննադատներից ոմանք մեղադրում են Ազգերի լիգային մարդասիրությունից շեղվելու մեջ, սակայն զրկված լինելով իրական ռազմական ուժից և համապատասխան ֆինանսական միջոցներից, Ազգերի լիգան կարող էր միայն մերժել Գերագույն խորհրդի առաջարկը, որը ինքնին հակասում էր լիգայի կանոնադրության 22-րդ հոդվածին: Գերագույն խորհուրդը, լիգային ներկայացնելով վերջինիս կանոնադրության դրույթներին հակասող առաջարկ, հաշվի չէր առել դրանից բխող իրավական անհամապատասխանությունը, որը և հանգեցրեց պատճառաբանված մերժման:

Թեև Ազգերի լիգայի խորհուրդը մերժում է ընդունել Հայաստանի

մանդատը, սակայն որոշակի քայլեր կազմակերպությունում, այնուամենայնիվ, ձեռնարկվում են: Հայաստանի մանդատի հարցի լուծման ուղղությամբ քայլեր է իրականացնում Ազգերի լիգայի Իրավական բաժինը, որը նախագիծ է մշակում մասնավոր ընկերության միջոցով հայկական մանդատի հարցը լուծելու ուղղությամբ, ինչը ներկայացված է ատենախոսության առաջին գլխի երկրորդ ենթագլխում՝ «Հայաստանի մանդատի հարցը մասնավոր ընկերության միջոցով լուծելու Ազգերի լիգայի փորձերը»:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼԽՈՒՄ՝ «Ազգերի լիգային անդամակցելու ուղղությամբ ՀՀ ձեռնարկած քայլերը», ներկայացվում են Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության դիմումի քննարկումներն Ազգերի լիգայում, դրա մերժման հիմքերն ու պատճառները: Երկրորդ գլխի առաջին ենթահարցն անդրադառնում է հենց անդամության դիմումի ճակատագրի ուսումնասիրությանը և վերնագրված է «Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության դիմումի քննարկումները Ազգերի լիգայում (1920 թ. սեպտեմբեր - դեկտեմբեր)»:

1920 թ. մայիսին վերջնականապես համոզվելով, որ Ազգերի լիգայի կողմից Հայաստանի մանդատի ընդունման հարցը ձախողված է, Փարիզում հայկական պատվիրակության նախագահ Ավ. Ահարոնյանը մայիսի 13-ին դիմում է Ազգերի լիգային՝ Հայաստանի անդամակցության խնդրանքով: Պետք է նշել, որ հայկական պատվիրակության այս քայլը պատահական չէր. դեռ 1920 թ. ապրիլի սկզբին Ազգերի լիգայի խորհուրդին ներկայացված մանդատի վերաբերյալ իր հուշագրում հայկական կողմը անդրադարձել էր անդամության խնդրին: Սակայն, քանի որ այդ ընթացքում հրապարակի վրա դրված էր մանդատի խնդիրը, անդամության գաղափարը ժամանակավորապես անցել էր երկրորդ պլան: 1920 թ. սեպտեմբերի 25-ին հայկական պատվիրակությունը պաշտոնապես դիմում է Ազգերի լիգայի նախագահին՝ խնդրելով Հայաստանի Հանրապետությանը ընդունել որպես Ազգերի լիգայի անդամ, քանի որ ստորագրվել է Սևրի պայմանագիրը, որով դաշնակից պետությունները վերջնականապես ճանաչել են Հայաստանի Հանրապետության անկախությունը: Հայկական պատվիրակության դիմումին

ի պատասխան Ազգերի լիգայի տարբեր հանձնաժողովները տեղեկություններ են պահանջում հայկական բանակի, նավատորմի, օդանավերի, Հայաստանի Հանրապետության սահմանների, բնակչության և այլնի մասին: Ստացված տվյալները և ռազմական հանձնաժողովի որոշումները մտցվում են Ազգերի լիգայի Վեհաժողովի օրակարգ:

Ազգերի լիգային անդամակցելու հայտ ներկայացրած պետությունների դիմումները քննելու համար ստեղծվում է հատուկ 5-րդ հանձնաժողովը, որն իր աշխատանքները բաժանում է երեք ենթահանձնաժողովների միջև: Հայաստանի հայտը, Վրաստանի, Ադրբեջանի, Ուկրաինայի և Կոստա-Ռիկայի դիմումների հետ, հանձնվում է 3-րդ ենթահանձնաժողովին, որի նախագահն էր Ֆրիտյոֆ Նանսենը: Հայաստանի վերաբերյալ ենթահանձնաժողովի զեկույցը, թեև դրական է արձագանքում Հայաստանի ընդունելության հարցին, սակայն բարձրացված որոշ հարցերի վերաբերյալ հստակ պատասխաններ չի տալիս:

Անդամության հարցի քննարկումների կիզակետում 1920 թ. դեկտեմբերի 3-ին Լոնդոնից ստացվում է Ֆրանսիայի, Մեծ Բրիտանիայի և Իտալիայի արտգործնախարարների նամակը, որով վերջիններս Ազգերի լիգայում իրենց ներկայացուցիչներին հորդորում էին չընդունել Հայաստանը որպես անդամ, քանի որ Սևրի պայմանագիրը վավերացված չէր, իսկ Վիլսոնի կողմից գծված Հայաստանի սահմանները այնքան ընդարձակ էին, որ Ազգերի լիգան դժվարությամբ կարող է ընդունել սահմանները հարգելու վերաբերյալ իր պարտավորությունները:

Նշենք, որ Ազգերի լիգային անդամագրվելու հայտ էին ներկայացրել նաև բալթյան պետությունները, որոնց դիմումների պատմության ուսումնասիրությունը խիստ կարևոր է Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության հարցը հասկանալու տեսակետից: Հաշվի առնելով բալթյան և կովկասյան երկրների (միայն Հայաստանի և Վրաստանի, քանի որ Ադրբեջանի դիմումը ենթահանձնաժողովը մերժել էր) նմանությունը՝ որոշվում է այս երկրների ընդունելության հարցերը քննարկել համատեղ:

Հայաստանի անդամության հարցի քննարկումները հիմնականում ընթանում էին Ազգերի լիգայի Կանոնադրության 10-րդ հոդվածի

շրջանակներում, որը Ազգերի լիգայի անդամ-պետությունների համար ենթադրում էր պաշտպանություն արտաքին ագրեսիաներից: Ազգերի լիգայի անդամները գտնում էին, որ Հայաստանին ընդունելով որպես անդամ, ստիպված են լինելու պաշտպանել վերջինիս արտաքին վտանգներից, ինչը Հայաստանի դեպքում խիստ արդիական էր, քանի որ վերջինս 1920 թ. սեպտեմբերից պատերազմի մեջ էր Թուրքիայի հետ, ինչպես նաև պայքար էր մղում բոլշևիկների և թաթարների դեմ: Սակայն, իրականում, ամեն ինչ այդքան էլ հստակ ու միանշանակ չէր: Քննարկումների ընթացքում երևան են գալիս Ազգերի լիգայի անդամ-պետությունների իրական մոտեցումները խորհրդային Ռուսաստանի հանդեպ, ինչպես նաև բոլշևիզմի նկատմամբ նրանց վախը: Իսկ հայկական հարցը անմիջականորեն կապված էր խորհրդային Ռուսաստանի հետ:

5-րդ հանձնաժողովը բալթյան և կովկասյան պետությունների վերաբերյալ ընդունում է մի բանաձև, որը թեև մերժում էր վերջիններիս անդամակցությունը Ազգերի լիգային, սակայն միաժամանակ ճանապարհ էր հարթում անդամության նոր դիմում ներկայացնել հաջորդ տարի: Չցանկանալով վերջնականապես խզել կապերը նշյալ երկրների հետ՝ հանձնաժողովը առաջ է քաշում Ազգերի լիգայի մասնագիտացված (տեխնիկական) հանձնաժողովներին վերջիններիս մասնակցության հարցը:

5-րդ հանձնաժողովի պատրաստած զեկույցները ներկայացվում են Ազգերի լիգայի Վեհաժողովի քննարկմանը, որը Հայաստանի անդամակցության հարցին է անդրադառնում 1920 թ. դեկտեմբերի 16-ին: Հայաստանի անդամակցության հարցը մերժվում է 21 ձայնով ընդդեմ 8-ի: Նույն օրը Վեհաժողովն անդրադառնում է նաև մասնագիտացված կազմակերպություններին Հայաստանի մասնակցության հարցին: Որոշվում է այս հարցը վերադարձնել 5-րդ հանձնաժողով, քանի որ Հայաստանի վերաբերյալ կար մի փաստ, որի մասին Ազգերի լիգան բավարար տեղեկություններ չուներ. «արդյո՞ք Հայաստանում հաստատվել են խորհրդային կարգեր»: Արդյունքում, մերժվում է անգամ Հայաստանի մասնակցությունը Ազգերի լիգայի տեխնիկական հանձնաժողովների աշխատանքներին:

Հայաստանի անդամության հարցն առնչվում է նաև Ազգերի լիգայի կողմից կազմակերպված Բրյուսելի միջազգային ֆինանսական կոնֆերանսին, որի աշխատանքներին որպես լիիրավ անդամ մասնակցել է նաև Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակությանը: Այս հարցը ներկայացված է ատենախոսության երկրորդ գլխի երկրորդ ենթագլխում, որը վերնագրված է «Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակության մասնակցությունը Ազգերի լիգայի կողմից կազմակերպված Բրյուսելի միջազգային ֆինանսական կոնֆերանսին (1920 թ. սեպտեմբերի 24-հոկտեմբերի 8)»:

Ատենախոսության ԵՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽԸ վերնագրված է «1920 թ-ի թուրք-հայկական պատերազմը և Ազգերի լիգան»: Այս գլխում դիտարկվում է 1920 թ. թուրք-հայկական պատերազմի ազդեցությունը Ազգերի լիգայում Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության հարցի քննարկումների վրա: Երրորդ գլուխն իր հերթին բաժանված է երկու ենթագլխի: Առաջին ենթագլխում՝ «Թուրք - հայկական պատերազմը դադարեցնելու Ազգերի լիգայի փորձերը», քննարկվում են պատերազմը դադարեցնելու ուղղությամբ Ազգերի լիգայի ձեռնարկած քայլերը, դրանց ձախողման պատճառները:

Ինչպես արդեն նշվեց, Հայաստանի անդամակցության հարցի քննարկմանը զուգընթաց Ազգերի լիգան անդրադարձավ նաև թուրք-հայկական պատերազմի խնդրին: Պատերազմի գրեթե առաջին իսկ օրերից Փարիզում հայկական պատվիրակությունը բազմիցս անգամ դիմում է Ազգերի լիգային՝ տեղեկացնելով ռազմաճակատում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին և խնդրելով որևէ կերպ միջամտելու և դադարեցնելու ռազմական գործողությունները: Ազգերի լիգայի խորհուրդն ու Վեհաժողովը իրենց նիստերի ընթացքում անդրադառնում են թուրք-հայկական պատերազմի խնդրին, թեև կազմակերպությունում տիրող հիմնական կարծիքն այն էր, որ Հայաստանին տրամադրվելիք օգնությունը պետք է կազմակերպվի դաշնակիցների կողմից, քանի որ Ազգերի լիգան չի կարող ռազմական գործողություններ իրականացնել Մուստաֆա Քեմալի դեմ: Իսկ ինչ վերաբերում էր տնտեսական պատժամիջոցներին, ապա դրանք ևս արդյունավետ չէին համարվում, քանի որ Մ. Քեմալը ոչ մի հարաբերություն

չունեն Ազգերի լիգայի անդամ-պետությունների հետ:

Հարցի կապակցությամբ ստեղծվում է հայկական հարցերով հատուկ կոմիտե, որը պետք զբաղվեր թուրք-հայկական պատերազմի խնդրով: Այս ուղղությամբ Ազգերի լիգան դիմում է իր բոլոր անդամ-պետությունների կառավարությունների և ԱՄՆ նախագահին՝ խնդրելով միջոցառություն իրականացնել թուրք-հայկական պատերազմը դադարեցնելու համար: Թեև Ազգերի լիգայի որոշ պետություններ, ինչպես նաև ԱՄՆ նախագահն արձագանքում են այս կոչին և տալիս են իրենց համաձայնությունը, սակայն կոնկրետ քայլեր ձեռնարկել այդպես էլ չի հաջողվում: 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին Հայաստանի և Թուրքիայի միջև կնքվում է հաշտության պայմանագիր, որով ռազմական գործողությունները դադարեցվում են:

Երկրորդ ենթագլուխը՝ «Հայկական հարցի քննարկումները Ազգերի լիգայում Վեհաժողովի առաջին նստաշրջանի ավարտից հետո (1920 թ. դեկտեմբեր – 1921 թ. փետրվար)», անդրադառնում է Ազգերի լիգայի Վեհաժողովի առաջին նստաշրջանից հետո թուրք-հայկական պատերազմի և ընդհանրապես հայկական խնդրի շուրջ ծավալված քննարկումներին և իրադարձություններին:

Հայկական հարցը Ազգերի լիգայում շարունակվեց բավական ինտենսիվորեն քննարկվել նաև Ազգերի լիգայի Վեհաժողովի առաջին նստաշրջանի աշխատանքների ավարտից հետո: Սա պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ Ազգերի լիգան շարունակում էր հետևել Հայաստանում տեղի ունեցող իրադարձություններին՝ խորհրդային կարգերի տևականության և ամրության մեջ համոզվելու համար: Սակայն, այս հետաքրքրությունը պայմանավորված էր, ոչ թե Հայաստանի և հայերի ճակատագրով Ազգերի լիգայի անդամ-պետությունների անհանգստությամբ, այլ այն հանգամանքով, որ Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումն արևմուտքը համարում էր ժամանակավոր երևույթ: Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտություն կար հսկողության տակ պահել խորհրդային Ռուսաստանը՝ բոլշևիզմի հետագա տարածման վտանգից պաշտպանվելու համար: Ազգերի լիգայում հայկական հարցի քննարկումներն ավելի աշխուժացան 1921 թ. փետրվարին՝ Հայաստանում Հայ հեղափոխական

դաշնակցության ժամանակավորապես իշխանության գալու հետ կապված: Սակայն դաշնակցականների վերջնական պարտությունից, ինչպես նաև Հայաստանում խորհրդային կարգերի ամրության և տևականության մեջ համոզվելուց հետո Ազգերի լիգայում հայկական հարցի քննարկումները փոխեցին իրենց բնույթը. անկախ հայկական պետության հետ կապված բոլոր քննարկումները դադարեցվեցին և Ազգերի լիգայի հաջորդ նստաշրջան հայկական հարցը մտավ կատարելապես այլ որակական հիմքով:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅԱՆ մեջ հանրագումարի են բերված ատենախոսության հիմնական արդյունքներն ու ամփոփումները: Ազգերի լիգային Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության հարցի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս կատարել հետևյալ եզրահանգումները.

1. Ազգերի լիգան մերժեց Գերագույն խորհուրդի՝ Հայաստանի մանդատն ընդունելու վերաբերյալ 1920 թվականի մարտի 12-ին խնդրանքը, որի պատճառները հետևյալն էին.

ա) Նախ, Հայաստանի մանդատի ստանձնումը և՛ իրավական, և՛ քաղաքական առումներով հակասում էր կազմակերպության սկզբունքներին: Կազմակերպության կանոնադրության 22-րդ հոդվածն ենթադրում էր, որ մանդատի կիրառման դեպքում Ազգերի լիգան պետք է հանդես գար որպես վերահսկող մարմին, այլ ոչ թե ստանձներ որևէ երկրի մանդատը:

բ) Ազգերի լիգայի անդամ-պետությունների շարքում էին նաև այն պետությունները, որոնք արդեն իսկ մերժել էին ընդունել Հայաստանի մանդատը:

գ) Հայաստանի մանդատի հարցը բավական բարդ էր և խճճված: Նախևառաջ, անհրաժեշտ էր ազատագրել Օսմանյան կայսրության տիրապետության տակ գտնվող այն բոլոր տարածքները, որոնք պետք է մտնեին մանդատի տակ: Բացի այդ, հայ բնակչության թիվն իրականացված ջարդերից ու կոտորածներից հետո մեծապես կրճատվել էր: Իսկ Ազգերի լիգան չուներ ո՛չ ռազմական ուժ, ո՛չ էլ անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցներ՝ Հայաստանին իրական օգնություն ցուցաբերելու համար:

2. Մասնավոր ընկերության միջոցով Հայաստանի մանդատի հարցը

լուծելու Ազգերի լիգայի ջանքերը պայմանավորված էին նրանով, որ վերջինս հանդիսանում էր նորաստեղծ մի կառույց, որն իր վրա էր վերցրել համաշխարհային խաղաղության պահպանման, ազգերի միջև բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատման գործառույթներ, ուստի անխոհեմ կլիներ ստեղծման գրեթե առաջին իսկ պահից հրաժարվել Հայաստանի խնդրից, հատկապես հաշվի առնելով վերջինիս լայն ժողովրդականությունը:

3. Մանդատի հարցի ձախողումից հետո հայկական կողմը ձեռնամուխ եղավ Ազգերի լիգային անդամության գործընթացին, որի վերաբերյալ եզրահանգումները հետևյալն են.

ա) Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության մերժումը որևէ կերպ կապված չէր Սևրի պայմանագրի վավերացման հետ: Հայաստանի անդամության դիմումը լիովին բավարարում էր Ազգերի լիգայի կանոնադրության առաջին հոդվածի առաջադրած բոլոր պահանջներին, որը կարգավորում էր նոր անդամների ընդունելության հարցերը: Սրա օգտին է վկայում Ազգերի լիգայի 5-րդ հանձնաժողովի երրորդ ենթահանձնաժողովի դրական եզրակացությունը Հայաստանի անդամակցության վերաբերյալ: Հայաստանի՝ որպես ազատ և անկախ պետության գոյությունը որևէ կերպ չէր խարսխվում Սևրի պայմանագրի վրա, որի 88-րդ հոդվածը ենթադրում էր Թուրքիայի կողմից Հայաստանի՝ որպես՝ ազատ և անկախ պետության ճանաչում, ինչն արդեն արել էին դաշնակից պետությունները: Բացի այդ, 1920 թ. օգոստոսի 10-ին Հայաստանի Հանրապետությունը կնքել էր փոքրամասնությունների վերաբերյալ միջազգային պայմանագիրը, ինչպես նաև՝ Ազգերի լիգայի կանոնադրությունը, որոնք նույնպես վկայում էր այն մասին, որ Հայաստանը հանդիսանում էր անկախ պետություն:

բ) Ազգերի լիգայի կանոնադրության 10-րդ հոդվածն անմիջական ազդեցություն չի ունեցել Հայաստանի անդամության մերժման հարցում: 10-րդ հոդվածը հանդիսանում էր պետության տարածքային ամբողջականության գաղափարը ամրագրող և պաշտպանող գործիք, որը միտված էր դատապարտելու արտաքին ագրեսիաները:

գ) 1920 թ. թուրք-հայկական պատերազմը և Թուրքիան էական դեր

չեն խաղացել Հայաստանի Հանրապետության անդամության մերժման հարցում: Թուրք – հայկական պատերազմի վերաբերյալ քննարկումները Ազգերի լիգայի Վեհաժողովում ընթանում էին անդամության հարցի հետ տարանջատված՝ պահպանելով լոկ փոխկապակցվածության արտաքին տպավորությունը: Պատերազմական գործողությունները սկզբից ևեթ ընթանում էին հոգուտ Թուրքիայի, իսկ անդամության հարցի քննարկման օրերին Թուրքիայի հաղթելու հավանականությունը շատ մեծ էր: Մինչդեռ նույնիսկ պատերազմի ամենաթեժ օրերին Ազգերի լիգայի քայլերը հոգուտ Հայաստանի անդամության էին:

դ) Հայաստանի Հանրապետության անդամության հարցի մերժման գլխավոր պատճառը խորհրդային Ռուսաստանն էր և խորհրդային կարգերի հաստատումը Հայաստանում: Ազգերի լիգայի անդամ-պետությունները քաջ գիտակցում էին, որ խորհրդային Ռուսաստանը մտադիր չէր հրաժարվել իր ազդեցության գոտիներից, ինչի պատճառով բավական զգուշավորությամբ էին վերաբերում նախկին ցարական Ռուսաստանի մաս կազմած պետությունների անդամակցության հարցերին: Հայաստանի դեպքում իր ճակատագրական դերն է խաղում դեկտեմբերի 2-ի լույս 3-ի գիշերը, որը վետո է դնում Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության հարցի վրա:

ե) Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակության մասնակցությունը Ազգերի լիգայի կողմից Բրյուսելում կազմակերպած միջազգային ֆինանսական կոնֆերանսի աշխատանքներին (1920 թվականի սեպտեմբերի 24- հոկտեմբերի 8-ը) նույնպես ապացուցում է այն փաստը, որ սկզբնական շրջանում Ազգերի լիգան, իրոք, հակված էր ընդունել Հայաստանը որպես կազմակերպության անդամ:

4. Հայաստանում խորհրդային կարգերի տևականության և ամրության մեջ համոզվելուց հետո Ազգերի լիգան փոխեց հայկական խնդրի վերաբերյալ իր մոտեցումը: Արդյունքն եղավ այն, որ Ազգերի լիգայի Վեհաժողովի երկրորդ նստաշրջանի օրակարգում անկախ Հայաստանի գաղափարն այլևս չարժարժվեց և անդամության հարցը վերածվեց «ազգային օջախ»-ի:

Ատենախոսության հիմնական դրույթները շարադրված են հեղինակի հետևյալ հրապարակումներում.

1. Գզոյան Է., Հայկական հարցը Ազգերի լիգայի երկրորդ նստաշրջանում, *Մխիթար Գոշ* 1 (17), 2008, էջ 17-21:
2. Գզոյան Է., 1920 թ. թուրք-հայկական պատերազմը և Ազգերի լիգան, *Քաներ Երևանի համալսարանի, Հասարակական գիտություններ, Հայագիտություն*, 131.1, Երևան 2010, էջ 45-57:
3. Գզոյան Է., Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակության մասնակցությունը Բրյուսելի միջազգային ֆինանսական կոնֆերանսի աշխատանքներին, *Քաներ Երևանի համալսարանի, Հասարակական գիտություններ, Միջազգային հարաբերություններ, քաղաքագիտություն*, 132.6, Երևան 2010, էջ 5-13:
4. Գզոյան Է., Ազգերի լիգան և Հայաստանի մանդատի հարցը, *Քաներ Հայաստանի արխիվների, գիտատեղեկատվական հանդես*, 2 (116), 2010, էջ 80-93:
5. Գզոյան Է., Հայաստանի մանդատի խնդիրը մասնավոր ընկերության միջոցով լուծելու Ազգերի լիգայի փորձերը, *Կրթությունը և գիտությունը Արցախում*, 1-2, 2010, էջ 145-150:
6. Գզոյան Է., Ազգերի լիգային անդամակցելու համար Հայաստանի Հանրապետության ձեռնարկած քայլերը, *Քաներ Երևանի համալսարանի, Հասարակական գիտություններ, Միջազգային հարաբերություններ, քաղաքագիտություն*, 133.6, Երևան 2011, էջ 16-30:
7. Գզոյան Է., Անդրկովկասյան հանրապետությունների՝ Ազգերի լիգային անդամակցելու հարցը, ՀՀ ԳԱԱ *Լրաբեր հասարակական գիտությունների*, 2011, N 3, էջ 55-65:
8. Gzoyan E., The League of Nations and the question of a mandate for Armenia, *Central and eastern European Review*, Volume 3, 2009, p. 35-52.

Эдита Гзоян

ВОПРОС ЧЛЕНСТВА РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ В ЛИГЕ НАЦИЙ

В 1920-1921

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 23.00.04 – “Международные отношения”.

Защита состоится 28 декабря 2011 г. в 15 часов на заседании специализированного совета 056 ВАК Института национальных стратегических исследований РА.

(Адрес: 0037, Армения, Ереван, ул. К. Улнеци 56/6)

Резюме

Окончание Первой мировой войны открыло новую страницу в истории международных отношений. Конец разрушительной войны был ознаменован созданием первой международной организации, Лиги Наций, деятельность которой была направлена на поощрение международного сотрудничества, обеспечения международного мира и коллективной безопасности и установление основных принципов международного права как основы для межгосударственных отношений. Все международное сообщество спешило стать членом Лиги Наций: Армения не была исключением. Когда Лига была создана в январе 1920 года, все мирные договоренности, за исключением турецкого договора были заключены, и стороны, подписавшие Соглашение, кроме побежденных держав, стали основателями всемирной организации. Армения не была допущена, поскольку турецкий договор еще не был сформулирован и вопрос осложняла еще и отдаленная возможность того, что Армении будет назначен мандатарий в соответствии со Статьей 22 Устава Лиги Наций. В этом случае членство должно быть отложено на срок действия мандата.

Работа состоит из введения, трех глав и заключения.

Введение представляет актуальность исследования, основные цели и задачи, исторические рамки, методологию, обзоры соответствующей литературы

и используемых архивных документов, а также поясняет практическое значение диссертации.

Глава I - "Вопрос о мандате над Арменией и Лига Наций" - включает историю мандата над Арменией в Лиге Наций, а также рассматривает основание отказа в принятии мандата.

Еще 30 января 1919 года во время встречи в Париже представители Великих Держав решили, что ряд бывших Османских территорий должны быть поставлен под защиту определенных государств. Идея мандата была юридически сформулирована в Статье 22 Устава Лиги Наций. Это гарантировало "опеку" для территорий, которые "перестали быть под суверенитетом государств, управлявших ими перед тем, и которые населены народами, еще не способными самостоятельно руководить собой в особо трудных условиях современного мира". Обеспечение "благополучия и развития" таких народов было определено как "священная миссия цивилизации" и должно было быть осуществлено "передовыми нациями" мира. Несомненно, армянский народ соответствовал положениям Статьи 22. С одной стороны, армяне населяли территорию, которая входила в состав Османской империи, а с другой стороны, они еще были не в состоянии стоять на своих собственных ногах. Более того, в целом, было признано, что их благополучие и развитие представляли значительный интерес для цивилизованных стран мира. Следовательно, Высший Совет был обязан установить над армянскими территориями мандат какого-либо государства. Тем не менее, Высший Совет предложил Лиге Наций взять на себя защиту армянских территорий. Однако, статья 22 Устава не предусматривала, чтобы Лига сама принимала мандат. Наоборот, статья призывала Лигу контролировать мандат, осуществляемый определенной страной. Таким образом, предложение Высшего Совета было нелогичным и привело к ожидаемому отказу. Кроме того, многие члены Лиги были теми государствами, состоящими в Высшем Совете, кто уже отказался принять мандат над Арменией, и было бессмысленно ожидать фатальных изменений в политике этих государств.

Глава II "Попытки вступления Республики Армения в Лигу Наций" относится непосредственно к обсуждениям принятия Армении в организацию и основаниям для отказа.

В статье 1 Устава Лиги наций устанавливались предпосылки для принятия новых членов в организацию, где говорилось, что любые самоуправляющиеся государства, доминионы или колонии могут стать членом Лиги, если их за их принятие выскажутся две трети Ассамблеи, при условии, что ими будут даны действительные гарантии их искреннего намерения соблюдать свои международные обязательства, а также если они примут положения, которые могут быть предписаны Лигой касательно их военных, морских и воздушных сил и вооружений. Но будет ли удовлетворение этих условий действительно достаточно, чтобы привести к принятию государства в Лигу Наций? Или допущение государства может быть запрещено по другим причинам? Ответ был утвердительным. К маю 1920 г. Армянская Национальная делегация убедилась, что Армении не будет предоставлен мандат Лиги Наций, поэтому изменила свой подход. 13 мая президент Армянской делегации, Аветис Агаронян, отправил телеграмму в Совет Лиги с просьбой, чтобы Армения была принята в качестве полноправного члена Лиги. Ассамблея Лиги Наций назначила специальную комиссию для расследования заявок государств на членство. Приведены также подробности обсуждения принятия стран Балтии и Грузии, для того чтобы подчеркнуть реальные основания для отказа допущения других государств, занимающих территории, которые ранее принадлежали Российской империи. Для облегчения обсуждений, комитет был разделен на три секции. Дела Армении были переданы третьему подкомитету под председательством Фритьофа Нансена. Хотя решение подкомитета о допущении Армении было положительным, будущие важнейшие события в Армении (установление советского режима в республике) изменили историю. После долгих обсуждений, 16 декабря Ассамблея Лиги проголосовала против принятия Республики Армения.

В Главе III - "Турецко-армянская война 1920 года и Лига Наций", поясняется и обсуждается роль Лиги Наций в прекращении разрушительной

войны между турецкими и армянскими войсками, а также возможное влияние войны на вопрос о принятии.

Одновременно с тем, как Лига Наций рассматривала вопрос о принятии Армении в свой состав, было принято решение о вторжении в Армению кемалистского войска, ознаменовавшего начало армяно-турецкой войны. Правительство Армении обратилось к Великим державам и Лигу с просьбой о вмешательстве, чтобы остановить боевые действия. К сожалению, хотя в Лиге Наций обсуждался этот вопрос, она никогда не предпринимала практических шагов, чтобы справиться с ней.

Заключение – таким образом, вопрос о принятии Армении в Лигу Наций приводит к следующим выводам:

1. Было очевидно, что при подаче заявления на членство Армения, в основном, удовлетворяла условиям Устава Лиги. Эта точка зрения была признана третьим под-комитетом, который был благосклонен к допущению Армении в Лигу. К сожалению, отношение Великих Держав изменило направление событий. Они подчеркнули, что Севрский Договор не был ратифицирован, но проигнорировали тот факт, что в Статье 88 Договора Турция признавала Армению как независимое и свободное государство, "что союзники уже сделали". Таким образом, факт независимости Армении был на самом деле не связан с Договором, который в конце концов был только мирным урегулированием, заключенным с Турцией. Кроме того, 10 августа 1920 года Армения уже подписала международное соглашение по вопросам меньшинств, в преамбуле которой говорилось, что "союзные державы признают Армению как независимое и суверенное государство". Более того, Армения подписала Устав Лиги, но не была в списке временных/условных членов, как Польша и Чехословакия. Это упущение, однако, лишь отражало тот факт, что Армения рассматривалась для мандата. После этого Армения была понижена в статусе с позиции союзника/союзного государства до одного уровня с государствами, которые не подписали Устав, такие как Азербайджан, Грузия, Коста-Рика и Украина.

2. Много говорилось о важности Статьи 10 в отказе в членстве Армении

в Лиге, но в данной статье не без противоречий. В 1920 году, во время дискуссии о принятии Австрии в Лигу, 5-ый Комитет пояснил, что цель Статьи 10 сохранение территориальной целостности государств-членов. Статья 10 просто защищает государства от внешней агрессии и ничего более. Однако, ничего из этого не являлось обоснованием того, что Статьей 10 предоставлялись основания для отказа в принятии Армении. Не существовало никаких причин для Лиги отказываться предпринимать дипломатические или экономические действия против любого государства, совершившего агрессию против Армении.

3. Хотя делегаты членов-государств Лиги не признавали, что Советская Россия была решающим фактором в армянском вопросе, факты говорят иначе. Обсуждения о приеме балтийских и кавказских государств в Лигу не могли избежать тени Советской России. Лига согласилась с тем, что ситуация в России должна быть принята во внимание, и, что необходимо принять меры, чтобы предотвратить распространение большевизма. Поэтому с самого начала 5-й Комитет отказал Азербайджану и Украине, так как их границы окончательно еще не были определены, они не были признаны *de jure* и, что самое главное, в обеих республиках был установлен советский режим. Изначально позиции стран Балтии, Армении и Грузии были более обещающими, но после установления Советской власти в Армении, возможность ее принятия хотя бы в качестве участника технических комитетов Лиги (как стало возможным для стран Балтии и Грузии), также отпала.

4. Турецко-армянская война на самом деле не сыграла определенную роль в принятии Армении в Лигу. Обсуждение войны в Совете и Ассамблее осуществлялось независимо от дискуссий о принятии. Например, 22 октября, когда Турция имела существенные военные успехи, Генеральный секретарь и заместитель Генерального секретаря Лиги указывали, что Армения будет принята в качестве члена Лиги без каких-либо возражений. Тот факт, что Армении позволили в полной мере участвовать в Финансовой конференции Лиги в Брюсселе также предполагал, что Лига намерена принять Армению в качестве члена. Сами армяне были уверены, что это произойдет. К сожалению, их уверенность оказалась неуместной.

EDITA GZOYAN

THE QUESTION OF ADMITTING THE REPUBLIC OF ARMENIA TO THE LEAGUE OF NATIONS 1920-1921

Dissertation under 23.00.04 cipher – “International Relations” for earning a PhD in Historical Sciences.

The public defense of the dissertation will take place on December 28, 2011, at 15:00, in the 056 Specialized Council of Higher Attestation Commission acting within the RA MOD National Strategic Research Institute.

(Address: K. Ulnetsi str. 56/6, Yerevan, Armenia 0037)

Resume

The end of the World War I opened a new page in the history of international relations. The end of the devastating war was marked with the creation of the first international organization, the League of Nations, which was aimed at promoting international cooperation, achieving international peace and security and establishing the core principles of international law as a basis for state relationship. The whole international community hurried to become a member of the League of Nations: Armenia was not an exception. When the League came into existence in January 1920, all the peace settlements except for the Turkish treaty had been concluded, and the signatory parties, aside from the defeated powers, became charter members of the world organization. Armenia had not been admitted because the Turkish treaty had not yet been formulated. As it was mentioned, the question was complicated further by the remote possibility that Armenia would be assigned a mandatory power under Article 22 of the Covenant, in which case membership would have to be deferred for the duration of the mandate.

The Work consists of Introduction, three Chapters and Conclusion.

The **Introduction** presents the relevance of the study, the main goals and objectives, historical frameworks, methodology, reviews the relevant literature and archival documents used, as well as highlights the practical meaning of the dissertation.

Chapter I – “The question of the mandate over Armenia and the League of Nations” – includes the history of a mandate over Armenia in the League of Nations, as well as considers the basis of refusal to accept the mandate.

As early as 30 January 1919, during meetings in Paris representatives of Great Powers decided that a number of former Ottoman territories should be placed under the protection of particular states. The idea of the mandate was formulated legally in Article 22 of the League of Nations’ Covenant. This guaranteed ‘tutelage’ for territories which had ‘ceased to be under the sovereignty of the states which formerly governed them and which were inhabited by people not yet able to stand by themselves under the strenuous conditions of the modern world’. Securing the ‘well-being and development’ of such people was defined as a ‘sacred trust of civilization’ and had to be enacted by the ‘advanced nations’ of the globe. Without doubt the Armenian people came under the terms of Article 22. On the one hand, they inhabited a territory which had been part of the Ottoman Empire; on the other hand, they were not yet in a position to stand on their own two feet. Furthermore, it was generally recognized that their well-being and development was of considerable interest to the civilized nations of the world. Consequently the Supreme Council should have been obliged to establish the Armenian territories as a mandate of a given state. Nonetheless, the Supreme Council suggested that the League of Nations assume the protection of Armenian territories itself. However, Article 22 of the Covenant did not foresee the League itself accepting a mandate. Quite the reverse, the article called for the League to supervise a mandate implemented by a specified Power. So, the offer of the Supreme Council was illogical and led to its expected refusal. Besides, many members of the League were that of the Supreme Council, who had already refused to accept the mandate for Armenia, and it was irrelevant to witness fatal changes in the policies of these states.

Chapter II “Efforts taken by the Republic of Armenia to become a member of the League of Nation” deals directly with the discussions of admitting Armenia to the organization and the basis of refusal.

Article 1 of the Covenant of the League of Nations established the preconditions for admitting new members to the organization, which stated that any self-governing State, Dominion or Colony may become a Member of the League if its

admission is agreed to by two-thirds of the Assembly, provided that it shall give effective guarantees of its sincere intention to observe its international obligations, and shall accept such regulations as may be prescribed by the League in regard to its military, naval and air forces and armaments. But would the satisfaction of these conditions really be enough to lead to a state’s acceptance by the League of Nations? Or would the entry of a state be prevented for some other reason? The answer was yes.

By May 1920, the Armenian National Delegation was convinced that Armenia would not be granted a mandate by the League of Nations, and consequently it changed its approach. On 13 May the President of the Armenian delegation, Avetis Aharonian, sent a telegram to the Council of the League asking that Armenia be accepted as a full member of the League. The Assembly of the League of Nations nominated a special committee to investigate states applying for membership. The details about the discussion of the admission of the Baltic States and Georgia have also been given in order to highlight the real grounds for the failure to admit other states occupying territories which formerly had belonged to the Russian Empire. To facilitate deliberations, the committee was sub-divided into three sections and the case of Armenia was referred to the third sub-committee, presided over by Fridtjof Nansen. Although the resolution of the sub-committee was positive on the admission of Armenia, the future crucial events in Armenia (the installment of Soviet regime in the republic) changed the history. After a lot of deliberations, on December 16 the Assembly of the League voted against the admission of the Republic of Armenia.

Chapter III – “The Turkish-Armenian war of 1920 and the League of Nations” – illustrates and discusses the role of the League of Nations in putting the end to the devastating war between the Turkish and Armenian forces, as well as the possible influence of the war to the question of admission.

At the same time as the League of Nations was considering whether to admit Armenia to its membership, it was also addressing the invasion of that country by Kemalist troops marking the start of the Turkish-Armenian war. The Armenian Government appealed to the Great Powers and the League, requesting intervention to stop the hostilities. Unfortunately, although the League of Nations discussed the matter extensively, it never took practical steps to deal with it.

Conclusion - so the question of the admission of Armenia to the League of Nations leads to the following conclusions:

1. It was evident that in applying for membership, Armenia basically met the conditions of the League Covenant. This point was recognized by the 3rd sub-committee which was favorably inclined to the admission of Armenia to the League. Unfortunately the attitudes of Great Powers changed the direction of events. They emphasized that the Treaty of Sevres had not been ratified, but ignored that fact that in Article 88 of the Treaty Turkey recognized Armenia as an independent and free state 'as the Allied powers had already done.' So, the fact of Armenia's independence was not really connected to the Treaty, which in the end was just a peace settlement concluded with Turkey. Besides, on 10 August 1920 Armenia had already signed an international agreement on minorities, the preamble of which said that 'the Allied Powers have recognized Armenia as an independent and sovereign state'. Furthermore, Armenia signed the Covenant of the League, but was not on the list of provisional members, as were Poland and Czechoslovakia. This omission, however, only reflected the fact that Armenia was being considered for a mandate. Thereafter Armenia was reduced in status from being an allied state to being on a par with states which had not signed the Covenant, such as Azerbaijan, Georgia, Costa Rica and Ukraine.

2. Much was said about the importance of Article 10 in the denial of League membership to Armenia; but this article was not without controversy. In 1920, during discussions about the admission of Austria to the League, the 5th Committee explained that Article 10 was intended to preserve the territorial integrity of member states. Article 10 simply defended states from external aggression and nothing more. It was not supposed to fulfill a defensive function for states. None of this, however, provided a reason for Article 10 to represent grounds to deny Armenia's admission. There was no reason for the League to balk at taking diplomatic or economic action against any state committing aggression against Armenia.

3. Although the delegates of the League's member states did not say that Soviet Russia was a crucial factor in the Armenian question, the facts of the matter spoke otherwise. Discussion on the admission of both the Baltic and Caucasian States to the League could not escape the shadow of the Soviet Union. The League agreed both

that the Russian situation had to be taken into account and that steps should be taken to prevent the spread of Bolshevism. So from the outset the 5th committee refused admission to Azerbaijan and Ukraine because their borders had not been decided definitively, they had not been recognized *de jure* and, most important of all, Soviet regimes had been established in both republics. Initially the position of the Baltic States, Armenia and Georgia was more promising, but following the installation of a Soviet regime in Armenia, the prospect of it even being accepted as a participant in the League's technical committees (as became possible for the Baltic States and Georgia) also fell away.

4. It seems that the Turkish-Armenian war was not actually such a serious issue in determining Armenia's admission to the League. Discussions of the war in the Council and Assembly went ahead irrespective of discussions about admission. For example, on 22 October, when Turkey was enjoying substantial military success, the Secretary General and the Deputy Secretary General of the League all indicated that Armenia would be accepted as a member of the League without any objections. The fact that Armenia was allowed to fully participate in the League's Financial Conference in Brussels also suggested that the League was intending to accept Armenia as a member. The Armenians themselves felt sure this would happen too. Unfortunately, of course, their confidence proved misplaced.

